

УДК 658.5

І.Є.Андрющенко

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто методологічні підходи до розгляду аспектів життєздатності підприємства, проаналізовано основні наукові концепції, які стосуються методологічних аспектів теорії життєздатності промислових підприємств. Запропоновано взаємозв'язок наук, при якому їх синтетичне об'єднання та комплексність надасть можливість вивчати суб'єкта господарювання більш цілісно.

Conceptual foundations of the theory of sustainability are developed in economic terms. In recent years, scientific publications dealt with various aspects of the assessment of the viability of the company. Much of the research is devoted to the question of what constitutes «viability» consider sustainability as a system, the terms of the viability of enterprises, identify common characteristics, criteria and evaluation factors study the viability of enterprises. The current stage of development of the national economy, and especially the formation of market relations in Ukraine require the formation of a qualitatively new structures and mechanisms for management of industrial enterprises.

The essence of the concept of «viability of industrial enterprises» proposed to understand how the system's ability to support the existence (stability, reliability), development (vitality, motivation) and learning (autonomy, integrity) for effective implementation of the mission and vision through a combination of these properties of the system as adaptability, openness, nonlinearity and imbalance in the existing conditions of the enterprise.

Determination of the viability of the enterprise as an economic category is necessary to determine the criteria by which we can determine that the company is not viable, and therefore does not receive a normal profit in a competitive environment, even with proper internal management.

Ключові слова: концепція, наука, здатність, рух, життєздатність, теорія життєздатності

Keywords: concept, science, power, movement, vitality, viability theory

Постановка проблеми. У сучасному об'єктивному матеріальному вимірі здійснюються постійні процеси взаємозв'язку, які виконують як творчу так й руйнівну роль. Взаємозв'язок висловлює загальні, стійкі, об'єктивні, суттєві, необхідні, повторювані, причино-наслідкові зв'язки між елементами соціально-економічної системи та зовнішнім середовищем. Формування наук для дослідження соціально-економічних систем проходило у два етапи: перший – створення фундаментальних наук, другий – відділення від них прикладних. Кожна наука має свою об'єктивну та специфічну форму руху (економіка-економічну, соціологія-соціологічну і т.п.), яку вона й вивчає, це призводить к недостатньому дослідженню соціально-економічної системи, так як при цьому розвиваються й вдосконалюються тільки окремі її процеси [1]. Тому необхідний такий взаємозв'язок наук, при якому їх синтетичне об'єднання та комплексність надасть можливість вивчати суб'єкта господарювання більш цілісно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільша кількість досліджень з даної проблематики виконано за кордоном, і виняткове значення для розробки теми мають праці зарубіжних дослідників: І.Ансофф, А.Томпсон, А.Стрикленд, Дж. Барні,

Б.Куин, К.Андрюс та інші. Впродовж останнього десятиріччя особливу увагу привертають вітчизняні наукові думки до питань стратегічного управління підприємствами, що дозволило вибрати в якості джерел з проблем стратегічного менеджменту, управління життєздатністю і конкурентоспроможністю організацій, економіки промисловості праці сучасних економістів: О.Амоша, М.Белопольський, В.Немцов, Л.Довгань, З.Шершньова, С.Оборська, А.Наливайко, О.Люкшинов, С.Попов, Л.Владимирова, Н.Касьянова, А.Семенов та інші.

Постановка завдання та мета. Мета статті - аналіз основних наукових концепцій, які стосуються методологічних аспектів теорії життєздатності промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дефініція «життєздатність» використовується в наукових дисциплінах, таких як системний аналіз, теорія систем, синергетика тощо, які займаються дослідженням складних систем. Таким чином, категорія «життєздатність» є міждисциплінарне поняття і зустрічається в різних галузях науки. З урахуванням вищевикладеного, а також на підставі праць М.Г.Белопольського, В.А.Забродського, В.Б.Занга, М.О.Кизима, Р.Річарда [1,2,3,4] визначено взаємозв'язок між теорією життєздатності суб'єкта господарювання та науками (кібернетика, тектологія, енвіроніка), економічними теоріями (еволюції, організації, синергетики (самоорганізації), життєвого циклу) (рис. 1).

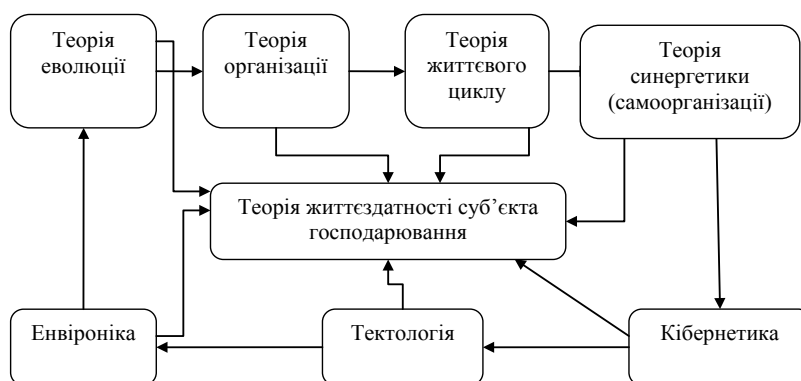

Рис. 1. Місце та взаємозв'язки теорії життєздатності суб'єкта господарювання (удосконалено автором)

Далі розглянемо взаємозв'язок між науками та теорією життєздатності суб'єкта господарювання.

Теорія еволюції — наукова теорія, що пояснює механізми зміни форм живих організмів, їхніх спільнот та причини утворення біорізноманіття на Землі у процесі еволюції. Теорія еволюції системи - це процес поступових (постійних) необоротних, незворотних змін системи в часі. Процес еволюції системи може бути прогресивним, що супроводжується підвищенням складності і організованості системи, і регресивним — зниження складності і організованості системи. В процесі еволюції важливу роль відіграють як внутрішні чинники, так і зовнішні умови існування системи [5].

Теорія організації — наука, яка вивчає сучасні організації (підприємства, установи, громадські об'єднання) основні закономірності, що регламентують їх життєдіяльність,

взаємовідносини та поведінку, як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі. Є однією з управлінських наук, яка тісно пов'язана з різноманітними науками: природними; громадськими (теорія соціального управління, управління народним господарством, теорія державного управління); математичними, а також спирається на дослідження в різних областях, таких як: соціологія праці, психологія і т.п. [6].

Теорія життєвих циклів наука, яка здатна дати системне уявлення про організаційні проблеми і відносини на кожному часовому відрізку; вивчає підприємство з позиції життєвого циклу та дозволяє розробити стратегії та тактику щодо його оновлення; дозволяє прогнозувати розвиток подій і виникнення кризових ситуацій; передбачає певні етапи розвитку, які можна описати за допомогою моделей життєвого циклу [7].

Основоположником теорії синергетики, як міждисциплінарної науки є Г.Хакен у своїй праці «Синергетика» [8] він виділяє, що «..система є самоорганізованою коли вона здатна без специфічного зовнішнього впливу формувати просторову, тимчасову або функціональну структуру, тобто самостійно змінювати свою структуру й організаційний процес на основі принципу структурно-функціональної єдності». Основні властивості самоорганізованих систем - відкритість, нелінійність, диссіпативність. Теорія синергетики (самоорганізації) поширюється на відкриті, нелінійні диссіпативні, нерівноважні системи [8].

Згідно досліджень видатного вченого С.П. Курдюмова (1928-2004рр.), який вважається засновником синергетичного руху в радянському союзі, синергетика та поняття: еволюція, самоорганізація, саморозвиток мають спільну рису, усі вони є результатами синергетичного процесу. Особливості самоорганізації та синергетики полягають у їхньому асоціативному подвійному значенні. З одного боку, самоорганізація це суттєвий компонент, який характеризує синергетику, а з іншого цей компонент, має найбільш істотний, виділений сенс всього поняття синергетики [9].

Термін «кібернетика» уперше було запропоновано Н.Винером, як «...наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в машинах, живих організмах і суспільстві...» [10]. Стаффорд Бір називав її «наукою ефективної організації». Л. Куффіньялем вважає, що кібернетика — це «мистецтво забезпечення ефективності дії» [11]. Кібернетика є наукою, яка за допомогою математичного апарату описує роботу системи управління та її органів. Побудова математичної моделі дозволяє створювати оптимальні системи управління, які можуть забезпечувати досягнення встановлених цілей. Особливу увагу у кібернетиці приділяється адаптивним системам, тобто системам, які самостійно пристосовуються та змінюють алгоритм свого існування в мінливих умовах зовнішнього середовища з метою досягнення найоптимальнішого стану функціонування. За характером змін, які відбуваються у управлінському пристрої вони поділяються на: самоналаштувальні та самоорганізовані.

Тектологія по А.А. Богданову — загальна організаційна наука у перекладі з грецької означає «вчення про будівництво». «Будівництво є синонімом для сучасного поняття «організація»[12]. Розглядаючи сукупність питань в області теорії систем, А.А.Богданов доказово обґрунтував необхідність створення загальної організаційної науки. У Тектології їм були визначені основні закономірності управління і представлені дві групи закономірностей:

- формуючи (дозволяють створити такі види систем, які будуть більш якісними за своїми основними параметрами);

- регулюючи (забезпечують функціонування систем в умовах стабілізації якісних властивостей).

Крім того, дослідником розглядаються системи з формуючих їх елементів, які об'єднуються на основі прийнятих цілей і завдань і шляхів їх досягнення. Розглядаючи фактичний стан систем, він правомірно оцінює зростання згуртованості елементів або процес розпаду систем «..рішення зводиться до нового поєднання елементів, які відповідають його цілям..» [12]. Використовуючи філософські напрацювання, він розглядає універсально-узагальнену постановку завдань, які поділяє на пізнавальні і практичні.

Розглядаючи наукову можливість тектології, автором обґрунтовується поняття «організувати підприємство» він позначає під цими діями угруповання людей і техніки, матеріальних і природних ресурсів, координацію і регулювання їх дій. При цьому їм розглядається функціонує система як «організація людей і речей в єдине ціле», що є важливим для життєздатності. При формуванні різних систем дослідником знайдені науково-методичні підходи, в основу яких покладено термін «технологічний кордон», що дозволяє використовувати принцип взаємодії системи з зовнішнім середовищем (зовнішніми системами). Їм розглянуті різні типи структур - централізовані і скелетні. Ці розробки в 20-х роках минулого століття повністю збіглися з основними положеннями класичної адміністративної школи управління.

У праці [12] А.А.Богдановим розглянуті питання розвитку кризових ситуацій, під якими малася на увазі зміна організаційних форм комплексів. «Справжніми кризами є лише виникнення і зникнення комплексів». Маючи на увазі під розвитком кризи порушення рівноваги і перехід до іншого виду рівноваги, їм пропонується передбачити його граничний стан. Автором науково обґрунтовано основні види криз і їх взаємодію, коли відбувається роз'єднання структур, а потім їх з'єднання. В цьому випадку утворюється нова тектологічна форма і дослідником дані рекомендації по роботі з тектологічними формами в умовах кризових ситуацій.

У своїх наукових працях А.А.Богдановим велику увагу приділено розвитку філософії, питань кібернетики, автором першим застосовано використання математичних алгоритмів при постановці і рішенні, окремих завдань Тектології. Так їм викладено кібернетичний принцип зворотного зв'язку, заснований на механізмі подвійного взаємного регулювання або принципом бірегулятора. «Бірегулятором є така система, для якої не потрібно регулятора ззовні, тому що вона сама себе регенерує» [12]. Пізніше, в 40-х роках ХХ століття приблизно таке тлумачення дав австрійський біолог Людвіг фон Берталанфі в його роботі кібернетичної спрямованості і загальної теорії систем, причому його тлумачення багато в чому дублює ідеї Богданова А.А.

Таким чином, у своїх роботах А.А. Богданов спирався на філософське і економічне тлумачення багатьох наукових проблем. Він правильно визначив значимість використання робіт різних вчених при розробці науки «Тектології» і підкреслив: «Наука-справа не індивідуальне, а колективне, і область її нескінченна» [12].

Знання Тектології дозволило багатьом ученим розглядати складні і надскладні системи з використанням основних положень тектології. В сучасний відрізок часу в роботі М.Г.Белопольського [1], в першу чергу, був застосований системний підхід до дослідження різних видів структурних утворень систем при наявності стійких внутрішніх і зовнішніх різнотипних зв'язків з природними особливостями суспільного облаштування різних країн світу. Таким чином, з'явилися публікації автора з теорії енвайроніки. Саме на основі філософії і тектології був використаний в енвайроніке закон обов'язкового формування системних комплексів. Причому цей процес вимагає зна-

ння багатьох законів і понять з механіки, кібернетики, руху на великих швидкостях і ін. Крім того, енвіроніка формує такий перелік розглянутих цілей і завдань, які вимагають знань управлінських методів і прийомів, технології виробництва, економіки, соціальних проблем і природокористування. При цьому в управлінських питаннях в енвіроніке, завдяки тектології, використовуються формулюючи та регулюючи закономірності. Саме завдяки такому підходу, енвіроніка дає можливість використовувати сучасні методи, які мають економічну спрямованість в плануванні, розробці стратегій, організації праці, нормуванні, обліку, аналізу, контролю і оцінки ефективності [1].

В даний час велике значення в енвіроніке надається дослідженню розвитку громадських систем. Наприклад, енвіроніка розглядає різні форми диференціації громадських систем, які можуть бути як позитивні, так і негативні. У тектології закон диференціації називається законом різниці, при яких можуть бути як позитивні, так і негативні явища. Для усунення негативних тенденцій енвіроніка пропонує постійний контроль і коректуру при взаємодії різних процесів і систем, щоб забезпечити нормальну їх життєздатність. Основними умовами тривалості функціонування рівноважних систем по тектології і енвіроніке є закон організованості в громадських системах, а також закон розвитку і вдосконалення, що сприяє дії закону організованості на основі використання технічних, технологічних, інформаційних і економічних нововведень, створення засобів контролю в області економіки, соціальній, природній та екологічній сферах. При цьому утворюється система зв'язків, що забезпечують рівновагу в виробничо-господарських системах суспільства і світу в цілому.

Ідентично теорії тектології в енвіроніке розроблені функціональні закони для громадських систем. Найбільш важливим з них є закон прямих і зворотних зв'язків, що діють як бірегулятори. Енвіроніка більш глибоко, ніж тектологія розглядає взаємодію виробничо-господарських систем з неживою природою, ґрунтуючись на природно-екологічних законах. Вплив цих законів проявляється в організаційно-управлінських, технічних, технологічних і соціальних процесах при роботі підприємств і обліку природно-екологічних умов сприяє рівноважному розвитку суспільних систем і самої природи.

Енвіроніка розглядає питання переходу суспільства на цивілізований демократичний шлях розвитку з використанням сучасної ринкової економіки. Щоб це було можливим, в практику енвіроніки впроваджуються тектологічні закони. По-перше, це закон обов'язковості формування системних комплексів. По-друге, це закон обов'язкової відповідності систем даному середовищі або невідповідності іншому середовищі. При цьому з'являється необхідність використання світового досвіду, особливо промислово-розвинених країн, виробничо-економічні моделі яких функціонують на базі акціонерних і кооперативних методів управління.

Разом з цим, енвіроніка реалізує закон наукового підходу до розвитку суб'єктів господарювання або громадських систем, щоб вчасно зреагувати на негатив, який наближається, особливо якщо його поява пов'язано з державним втручанням в їх діяльність.

М.Г. Белопольский у своєї монографії [1], концентрацію и взаємодію наук кібернетику, тектологію і енвіроніку представляє у вигляді «вузла». Цей «вузол», який наведено на рис. 2, в якому усі науки перехрещуються та проникають в друг друга, як раз і формує, створює головну координуючу інтегруючу науку про розвиток та вдосконалення громадських систем — енвіроніку.

Рис.2. Концентрація и взаємодія наук кібернетики, енвіроніки, тектології (складено за [22])

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вище викладене можна сказати, що енвіроніка - це загальнотеоретична наука о всезагальних та загальних законах розвитку і вдосконалення, що постійно проявляються через процеси взаємодії елементів, як всередині системи так і з оточуючим середовищем.

Очевидно, що методології та теорії різних областей знання настільки різноманітні, що їх взаємозв'язок може бути реалізовано лише на концептуальному рівні. Тобто, запропонований вище взаємозв'язок наук та економічних теорій здійснюється завдяки появі нових наук таких, як тектологія, енвіроніка, які як би перекидають мости між раніше існуючими фундаментальними науками (кібернетика; теорії еволюції, організації, синергетики (самоорганізації), життєвого циклу). Посилення взаємозв'язку та взаємодії наук, які досліджують соціально-економічні системи, направлено к синтезу усіх наук, к їх взаємному проникненню, координації, к утворенню із них «згустків» інтелектуальних потенціалів на основі виробітку комплексного методу дослідження життєздатності промислових підприємств. Запропонований підхід є всеохоплюючим у якому органічно з'єднуються аналіз, синтез, індукція, дедукція, історичний та логічний підхід.

1. Белопольский Н. Г. Энвироника — наука будущего развития человечества : монография / Н. Г. Белопольский ; НАН Украины. Институт экономики пром-сти.— Донецк, 2007. — 436 с.;
2. Ричард Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Ричард, Нельсон и Сидней Дж. Уинтер. — М.: Финстатинформ, 2000. — 474 с.;
3. Забродский В.А. Оценка финансовой устойчивости производственно-экономических систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. — Х.: Бизнес Информ, 2000. — 82 с.;
4. Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. — Х.: Бизнес Информ, 2000. — 72 с.;
5. Научно-исследовательский центр самоорганизации и развития. Эволюция систем. Режим доступа: <http://www.self-organization.ru/evolution.html>;
6. Daft R.L and A.Armstrong. (2009). Organization Theory and Design. Toronto:Nelson.;
7. Іцхак Адізес. Управління життєвим циклом компанії / Іцхак Адізес // Інтернет-ресурс. — <http://innovations.com.ua/uk/articles/4/22/523>;
8. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. — М.: Мир, 1980. — 406 с.;
9. Сайт С.П. Курдюмова. Концепция самоорганизации. Синергетика. Реим доступу: <HTTP://SPKURDYUMOV.RU/WHAT/KONCEPCIYA-SAMOORGANIZACII-SINERGETIKAOBSSHNE-POLOZHENIYA/>;
10. Винер Н. Кибернетика / Н. Винер.— М.: Советское радио, 1968.;
11. Couffignal, Louis. «Essai d'une définition gйnйrale de la cybernйtique», The First International Congress on Cybernetics, Namur, Belgium, June 26-29, 1956, Gauthier-Villars, Paris, 1958, pp. 46—54.;
12. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А.А. Богданов. — М.: Экономика, 1989. — 324 с.